

VARKEN MÄNNISKA ELLER ZOMBIE

Subjektsbildning i Jesper Wung-Sungs romaner om Zam

Af Peter Kostenniemi

... Man siger, at zombier ikke drømmer ... Men jeg gør i hvert fald ... Jeg drømmer om at være en helt almindelig rigtig dreng ... (Wung-Sung, 2021, s. 166)

Den som talar i citatet ovan är zombiepojken Zam, protagonist i Jesper Wung-Sungs båda romaner *Zam* (2015) och *Zam bider igen* (2021). I citatet beskriver protagonisten sin högsta önskan, att ses och behandlas som en riktig pojke – ett mänskligt subjekt. Föreställningar om subjektivitet och identitetsskapande är centrala i litteratur för unga läsare, måhända till och med dess kärna (McCallum, 1999, s. 3–4), men en analogi mellan detta och den populärkulturella zombien framstår emellertid som långsökt. Traditionellt definieras zombien som individens absoluta negation utifrån dess frånvaro av kognitiv kapacitet vare sig det handlar om förmågan att tänka eller kommunicera. Zombien ses som det mest oestetiska av populärkulturens monster på grund av sin avsaknad av vilja, medvetande eller, med Fred Bottings ord, "any higher human functions at all" (2016, s. 751). Det är som horder av sönderfallande, vandrande lik vi vant oss vid att se zombierna, drivna framåt av ett begär efter mänskligt kött: objekt och/eller abjekt snarare än subjekt. Zam exemplifierar dock inte någon traditionell zombie utan är snarare ett exempel på dess senare släkting, en individualiserad zombiegestalt som ökat i popularitet under 2000-talet, inte minst i barn- och ungdomslitteraturen. Vad denna nya zombie, och i synnerhet Wung-Sungs protagonist Zam kan synliggöra om subjektivitet och identitetsskapande i samtiden undersöks i denna artikel. Hur iscensätts Zam som ett subjekt

i texterna? Hur korresponderar det med föreställningar om identitetsskapande i samtiden?

Bakgrunden till den nya zombiens genomslag är omdiskuterad och det inte saknas förslag. För Ashley Szanter och Jessica K. Richards ligger dess popularitet i en förmåga att möta förändrade behov hos den generation som benämns "millennials": "Raised on a diet of individualism, Millennials do not connect with the 'united front' imagery of the traditional zombie horde" (2017, s. 100). Den nya zombien svarar på andra frågor än sin föregångare, individuella snarare än socialt inriktade sådana: "Rather than questioning how an individual fits in with others, new incarnations of the zombie deal with how individuals define and express themselves" (s. 101). Individens relation till sig själv och till andra står i centrum för Jesper Wung-Sungs *Zam* och *Zam bider igen* vilka båda kretsar kring hur zombiepojken Zam konstruerar sig själv i dialog med sin omgivning, allt i ett försök att leva ett meningsfullt "liv". Drömmen om att bli en riktig pojke visar sig svårbemästrad och innebär en kontinuerlig förhandling med sammanhang som ställer olika former av krav vilka samverkar och ibland motverkar inre ideal. Därigenom korresponderar Wung-Sungs båda romaner med föreställningar om subjektivitet i samtiden.

Att bli ett subjekt

När Robyn McCallum undersöker gestaltning av subjektivitet i ungdomslitteratur skiljer hon mellan subjekt och aktör – två begrepp som emellanåt behandlas som synonyma. Subjektivitet definieras som "the sense of a personal identity an individual has of her/his self as distinct from other selves, as occupying a position within society and in relation to other selves, and as being capable of deliberate thought and action" (1999, s. 3). Agens fungerar som ett motstånd mot ideologiskt betingade positioner, ett sätt för individen att navigera bland omständigheter: "Thus, subjectivity is an individual's sense of a personal identity as a subject – in the sense of being subject to some measure of external

coercion – and as an agent – that is, being capable of conscious and deliberate thought and action” (s. 4). Just begreppet agens, med emfas på medvetna tankar och handlingar, används av Kyle William Bishop för att differentiera den nya zombien från dess föregångare. Trots att den traditionella zombien inte är homogen i sitt framträdande utmärks den av en avsaknad av agens medan 2000-talets nya zombier “can think for themselves, can remember their human existence, can even begin to construct new (un) lives based on subjective wants and desires” (2017, s. 2). Den nya zombien är, med andra ord, en aktör med förmåga till tankar och med en strävan efter att konstruera sitt “liv” genom en förhandling med de förutsättningar som finns.

Distinktionen mellan subjekt och aktör är i sammanhanget fruktbar, men den ska inte förstås som att agens är en motståndshandling i sig, något givet emancipatoriskt. I sin genealogiska kartläggning av subjektets historia betonar Michel Foucault hur processen varigenom individen görs till subjekt (härefter subjektbildning)¹ består av såväl maktteknologier som självteknologier. Medan maktteknologier “reglerar enskilda människors uppträdande och tar dem i anspråk för särskilda ändamål eller undertrycker dem” möjliggör självteknologier för “enskilda människor att av egen kraft eller med andras hjälp genomföra ett visst antal ingrepp på sina egna kroppar och själar och tankar, sitt eget uppträdande och sätt att vara – och på så sätt omvandla sig själv i syfte att uppnå ett visst tillstånd av lycka, renhet, vishet, fulländning eller odödlighet” (Foucault, 1982/2008, s. 263). Sätillvida för självteknologier tankarna till agens, men båda teknologierna är sammanflätade med varandra varför självteknologier inte medför något utträde ur ett maktteknologiskt förtryck (Foucault, 1984/1997, s. 282). Det innebär heller inte att självteknologier är underordnade någon övergripande, maktteknologisk struktur. Relationen mellan dem är dynamisk och består i samverkan

1 Begreppet subjektbildning lånar jag från Thomas Götselius’ avhandling *Själens medium. Skrift och subjekt i Nordeuropa omkring 1500* (2010). Götselius utgår från Foucault och likställer subjektbildning med individualisering, det vill säga det sätt varpå en individ görs till ett subjekt (s. 13).

och dragkamp mellan, med Derek Hooks ord, "structural apparatuses of influence and a micro-politics of self" (2007, s. 216). I Wung-Sungs zombieromaner amplifieras denna process genom att protagonisten Zam befinner sig i förhandling med två olika normsystem, det ena kopplat till mänskligheten och det andra till zombierna. Det gör att hans subjektbildning regleras från två olika håll varigenom dynamiken mellan makt- och självteknologier genomgående står i centrum. Foucaults båda teknologier tjänar som operativa redskap i analysen för att synliggöra såväl harmoni som konflikt i det sätt romanerna iscensätter subjektbildningens process och det sätt varpå denna reproducerar och problematiserar samtida föreställningar om subjektivitet och identitet.

Wung-Sungs zombieromaner befinner sig någonstans mellan kategorierna barnlitteratur och ungdomslitteratur. Det finns inslag som pekar i riktning mot barnlitteratur, inte minst att båda böckernas nedre högra hörn saknas till följd av vad som efterliknar ett bett. I den första av romanerna förekommer en episod när en zombie biter i en bok, men Zam förklarar att man "ikke kan spise bøger. Man kan kun læse i dem" (Wung-Sung, 2018, s. 130). Andra delar av Wung-Sungs romaner pekar i riktning mot ungdomslitteratur och det gäller inte minst det sätt varpå protagonistens subjektivitet gestaltas i relation till omgivande sociala strukturer. Roberta Seelinger Trites ser gestaltning av makt som en central distinktion mellan ungdomslitteratur och litteratur för yngre barn där det senare kretsar kring hur barnet lär sig att tillvarata den trygghet som erbjuds i en omedelbar miljö, ofta gestaltad i form av hem och familj (2000, s. 3). I barnlitteraturforskning har detta ofta konceptualiserats som barnets resa bort och hem igen, ut på äventyr och åter tillbaka till trygghet om än med en potential att omförhandla trygghetens villkor (se exempelvis Nodelman, 2008). Ungdomslitteratur gestaltar i stället, enligt Trites, protagonisters förhandling med makt distribuerad över en rad sociala institutioner inom vilka barnet behöver lära sig att fungera såsom familjen, skolan, samhället liksom sociala konstruktioner relaterade till kön, klass, ras och sexualitet (2000, s. 3). Som jag ämnar visa utgör Zams förhandling med sociala institutioner och

normer en central del för hur Wung-Sungs båda zombieromaner iscensätter och problematiserar föreställningar om subjektivitet.

Utvecklingen av den nya zombien under 2000-talet står i centrum för antologin *Romancing the Zombie: Essays on the Undead as Significant Other* (2017). Ingen av antologins artiklar diskuterar någon av Wung-Sungs romaner, men det finns likafullt anledning att återknyta till några av dem. Romanen *Zam* har varit föremål för dansk forskning och Stine Reinholdt Hansen menar att Zams klivna position mellan zombie och människa "medfører hos Wung Sung en til tider overraskende nyfortolkning af begge ellers meget adskilte begrebsskemaer" (2016, s. 32). Hansen diskuterar *Zam* som exempel på hur barns fritidsläsning kan implementeras i skolans läsundervisning genom att appellera till barnets intresse men också uppmuntra till kritisk reflektion. Hansens pedagogiska perspektiv ligger utanför denna artikels fokus, men hon gör viktiga iakttagelser i sin analys av romanen vilka det finns anledning att återkomma till. Det samma gäller Johanne Gormsen Schmidts artikel "Wung-Sungs falske zombie-sympati" (2016) där hon bland annat ställer sig kritisk till det sätt varpå Wung-Sung använder sig av zombien för att rikta kritik mot det danska samhället. I min avhandling *Hemsökt barndom. Bilder av barnet i gotisk barnlitteratur* (2022) ägnas ett av kapitlen åt den första av Wung-Sungs zombieromaner. Analysen där tangerar frågorna som berörs här, men avsikten är att ta avstamp i den analysen och vidareutveckla diskussionen kring subjektbildningen. I avhandlingen diskuteras heller inte *Zam bider igen* vilken inkluderas här för ytterligare fördjupning av de aktuella frågeställningarna.

Att manövrera bland normer

Trots att romanerna om *Zam* utspelas i ett samhälle där människor och zombier samexisterar är situationen bräcklig och polariserad. Människans hierarkiska överläge utsätter zombierna för ett utbrett, maktteknologiskt förtryck. Zombierna är exempelvis förvisade till en parallell arbetsmarknad där de tjänstgör som

skylthållare, fågelskrämmor och skyltdockor (Wung-Sung, 2018, s. 55, 70–71, 90) och därigenom, bokstavligt, objektifieras. Vidare bor de i lägenheter utan namn, märkta med nummer (s. 20) vilket förstärker av-individualisering. Fokus på individuella frågeställningar förankrar romanerna om Zam i narrativ om nya zombier, men båda texterna genomsyras av en socialt betonad samhällskritik. Zombiernas existens ifrågasätts och en politiker, tongivande för ett parlamentariskt motstånd, förespråkar z-märkning av zombierna i syfte att stärka människornas trygghet och samtidigt *”vil vise, hvilke zombier der ikke har noget at skjule”* (s. 22–23, kursivering i original). Här understryks stigmatisering genom att texten använder sig av historiska erfarenheter där z-märkningen har en omedelbar motsvarighet i z-märkningen av romer i andra världskrigets Tyskland och i den Davidsstjärna som judar tvingades bära i ockuperade områden. I takt med att förtrycket radikaliseras i de båda zombieromanerna, befästs analogin ytterligare genom syftning på interneringsläger och massutrotning.

I ett pedagogiskt material publicerat på Centre for undervisningsmidler Danmarks hemsida beskrivs Zam som *”en allegori over samtidens håndtering af udsatte grupper i samfundet, fx flygtninge”* (mit CFU, 2015, s. 2). Även Schmidt tar fasta på den stundtals övertydliga samhällskritiken, men hon ställer sig kritisk till vad hon ser som en osund analogi. I gestaltningen av zombierna betonas löpande deras primitiva sidor och det ges flera exempel på *”de mest væmmelige ting, som zombierne faktisk har gjort”* (Schmidt, 2016, s. 45, kursivering i original). När romanen samtidigt *”insisterer på at sætte zombierne og deres meget lidet tiltalende gerninger i forbindelse med ’de andre’ i det danske samfund [...] cementerer den snarere billedet af disse samfundsgrupper som barbariske, usoignerede, dyriske, dumme, voldelige og farlige”* (s. 45). Jag delar Schmidts kritik, men den ofta pejorativa gestaltningen av zombierna fyller en central funktion för hur Zam konstrueras som subjekt. Det är genom ett avståndstagande från övriga zombier som Zams arbete på och med sig själv kommer till uttryck.

Som Hansen beskriver det är Zam kluven mellan två olika kulturer (2016, s. 30), men där han strävar bort från den ena av dem vill han samtidigt underkasta sig den andra. Strävan efter att bli en riktig pojke är en strävan efter att ses som ett subjekt inom ramen för ett mänskligt normsystem. I första hand är det ett försök att bli en människa, i andra hand att passera som en människa och att inte ses som en zombie. Förutom Zam förekommer det flera andra zombier i romanerna och de imiterar den traditionella, av-individualiserade zombiens karaktäristika. Dess primära representanter är Zams familj som läsaren först möter när Zam en dag anländer hem. Familjen befinner sig på hallgolvet, i färd med att förtära en hund vars inälvor de spritt ut över golvet och ur vilka Zam gräver fram ett halsband märkt "Fido" (Wung-Sung, 2018, s. 21; 24–25). Bilden svarar väl mot den traditionella zombien såsom exempelvis Botting beskriver dem: "barely animated corpses [that] seem determined only to feed en masse on others' blood and brains" (2016, s. 751). Beskrivningen är till stor del applicerbar på Zams familj, framför allt i det sätt varpå ätandet framhävs som deras primära karaktärsdrag. Just ätandet, med dess kulturhistoriska betydelse, bildar en tröskel mellan vad som ses som civiliserat och inte. Förtäring av namngivna husdjur betraktas exempelvis i delar av västvärlden som en moraliskt förkastlig handling "that renders the eater impure and dangerous" (Daniel, 2006, s. 14). Vem som äter, hur mycket som äts och hur ätandet går till har även det stor betydelse för hur aktiviteten förstås (s. 15). Zams familj gör våld på flera påbud, både genom att äta ett namngivet husdjur och genom att äta från hallgolvet under ett så ljudligt smaskande att Zam tvingas skruva upp ljudet från teven för att slippa höra (Wung-Sung, 2018, s. 21–22). Till skillnad från sin familj är Zam delaktig i det mänskliga samhället, bland annat går han i skola och lyfts fram som ett exempel på lyckad integration (s. 7).

Gestaltningen av Zams familj aktualiserar på flera sätt det groteska såsom det tagit sig uttryck i litteraturen. Även om grotesken är ett mångfacetterat begrepp, och dess litterära uttryck skiftar, tillvaratar gotik flera av dess karaktäristika såsom sammanfogandet av motsatser i form av de monstruösa och ett fokus på kropps-

lighet (Parrino, 2016, s. 306–307). I Wung-Sungs gestaltning av zombier, bortsett från Zam, betonas det kroppsliga i beskrivningar av zombiernas återkommande normbrott. Utöver exemplet med ätandet används kroppsvätskor och exkrementer för att beskriva Zams familj. Föräldrarna beskrivs som smutsiga och nedblodade (Wung-Sung, 2018, s. 33–34), och när Zams bröder sover om natten ”brækker sig, tisser eller skider” de båda så det rinner från de övre britsarna i våningssängen ner på en segelduk Zam spänt upp för att inte få det på sig (s. 61); varje morgon samlar Zam upp kräkningar och exkrementer och tömmer det i toaletten (s. 62). De groteska inslagen tangerar det sätt varpå gotik iscensätter det förvrängda och onaturliga ”in an extravagant arrangement aiming at a disturbing and comic effect” (Parrino, 2016, s. 306). Komiken samspelar med en utmaning av normer men gestaltar också övriga zombier förut Zam som fränstötande på alla sätt. Därigenom bildar de en kontrast till Zam som på snart sagt alla vis utgör deras motsats.

Även om Zams familj imiterar den traditionella zombiens modus operandi i sitt besinningslösa frosseri, finns också skillnader. När Craig Derksen och Darren Hudson Hick definierar den traditionella zombiehorden inspireras de av biologin och menar att horden agerar utifrån ”taxi – an innate behavioral response causing an organism to move towards or away from some particular stimulus” (2011, s. 14). Oavsett vilka sinnen som driver fram aktivitet utmärks den av en svärmliknande egenskap, bortom individuellt medvetande och motivation. Zams familj uppvisar medvetande, men likafullt betonas föda som en drivkraft och intryck filteras fortlöpande genom föda som ett sorts kognitivt raster. När en av Zams bröder drömmer om en hiss full av människor mumlar han “[h]elt ... fylldt ... take ... a-way ... box ... ” (Wung-Sung, 2018, s. 60, kursivering i original). När familjen ser en gangsterserie på tv där en man blir nedsänkt i cement, grymtar Zams far ”Is-pind” och en av Zams bröder ”For-års-rul-le” (s. 96, kursivering i original). Det sätt varpå Zams familj konstrueras som individer fungerar därigenom mindre som ett avsteg från den traditionella zombien och mer som en parodi på den samma.

Om Zams familj konsumerar, är Zam själv en utpräglad producent och likt familjens konsumtion sker hans produktion med hjälp av munnen. Han täljer träfigurer men han "er dygtigere til at arbejde med tænderne end med hænderne" (Wung-Sung, 2018, s. 39). Att Zam täljer träfigurer är en explicit referens till Astrid Lindgrens barnböcker om Emil i Lönneberga, ett av många exempel på intertexter som förekommer i Wung-Sungs zombieromaner. Zam är litterärt bevandrad och utöver Lindgrens böcker nämns också Mark Twains böcker om Huckleberry Finn som uppskattad läsning. Det gör också att Zam, till skillnad från övriga zombier, talar tämligen fullödigt och ofta uttrycker sig litterärt. Sedermera författar och framför han också en sång om sin lidelsefulla vilja att vara människa (Wung-Sung 2021, s. 48; 164–165). Zam skiljer sig från övriga zombier och när han konfronteras med sin familjs makabra måltid på hallgolvet utropar han: "'Hvad laver I?! [...] Det må vi ikke!'" (Wung-Sung, 2018, s. 21). Förbudet han beskriver är juridiskt betingat, del av det regelverk som existerar där paragraf fyra anger att man inte får "bide i eller spise nogen former for husdyr" (s. 21). Hans utrop är också ett etiskt avståndstagande från övriga zombiers frosseri, men i båda fall bemöts Zams ståndpunkt av faderns bryska: "'Ahr ... Men-neske-regel!'" (s. 21, kursivering i original). Varken etiska eller juridiska påbud begränsar familjens agerande, tvärtom tar de aktivt avstånd från bådaderna. Zam, å andra sidan, eftersträvar att upprätthålla människornas ordning, bland annat genom att förhindra familjen från att lämna lägenheten för att hänge sig åt sitt frosseri. Han spärrar, bokstavligen, in dem i lägenheten (s. 38–39). Just detta är ett exempel på hur Zam internaliserar mänskliga normer och aktivt eftersträvar att omskapa sig själv i linje med ett mänskligt normsystem.

Avståndet mellan Zam och övriga zombier växer i romanerna när de övriga successivt förlorar något av sin mänsklighet (i betydelsen medvetande) och i högre grad blir traditionella zombier. Ett exempel på det är när zombierna internerats i ett läger och det beskrivs hur en råtta rör sig fram och tillbaka utanför lägrets stängsel: "Når den drejer til højre, følger zombierne med. Når den

drejer til venstre, følger zombierne med" (Wung-Sung, 2018, s. 126). Beteendet för tankarna till Derksen och Hudson Hicks resomang om taxis vilket även befasts av att Zams familj genomgår en tydlig regression. Om de tidigare uppvisat tydlig agens såtillvida att de agerat medvetet upphör detta i lägret. Där står de lutade mot varandra "så de danner en tipi. De bevæger sig kun den ene gang om ugen, hvor de får mad" (Wung-Sung, 2018, s. 131). Både skildringen av Zam och av övriga zombier bidrar till att konstruera och förstärka avstånd. Trots att Zam är en zombie agerar han inte som en sådan, tvärtom betonas motsatsen och Zams subjektbildning skildras som en utpräglad självteknologisk process.

Varken zombie eller människa

Zams strävan efter att inte vara en traditionell zombie medför en rad beslut och efterföljande handlingar. När familjen frossar i kött dövar Zam till nöds sina hungerkänslor genom att tugga tuggummi och äta kex (Wung-Sung, 2018, s. 40). Att tugga tuggummi är dessutom ett sätt att dölja dålig andedräkt (som zombier har) och har som syfte att dölja Zams egentliga varande. Beskrivningen av tuggummituggandet har dessutom en närmast schematisk karaktär där Zam varje morgon tuggar fyra tuggummin som sedan "bliver udskiftet bestemte steder: ved den nedlagte fabrik, ved skiltet for en restaurant, [...] ved bænken i parken og på hjørnet af den vej, som skolen ligger på" (s. 67). Det är en strängt reglerad procedur, en av flera exempel på hur Zams självteknologier antar formen av exercis: upprepade handlingar följande ett strikt regelverk. Det gäller inte minst hans sätt att gå. Traditionella zombier känns igen på sitt sätt att släpa fötterna efter sig, en handling som i romanen illustreras med ljudet "Riiittsschh. Riiittsschh" (s. 59). Zam vinnlägger sig om att gå som en vanlig pojke, att inte släpa fötterna efter sig, och från en instruktionsfilm har han inhämtat sina riktlinjer:

- 1) Man sætter først hælen i jorden.
- 2) Man ruller hen over fodballen.
- 3) Man sætter af med tæerne. (s. 11)

Trots att människor går olika, följer Zam strängt sitt schema och han konstaterar att han "går långsommere end en helt almindelig rigtig dreng, men han går korrekt" (Wung-Sung, 2018, s. 12). Processen att lära sig gå som en riktig pojke beskrivs som till en början svår och plågsam: "Da Zam begyndte, gjorde det afsindigt ondt at gå rigtigt. Hvert skridt var som at træde på glasskår. Den første måned vågnede han hver nat med ondt i fødder, ankler, knæ og lår" (s. 12). Även här är texten utpräglad intertextuell och beskrivningen av hur varje steg är som att kliva på glasskärvor alluderar på H.C. Andersens konstsaga "Den lille Havfrue" där sjöjungfruns steg på sina människoben känns "som om hun traadte paa spidse Syle og skarpe Knive" (Andersen, 1837/1972, s. 85). Likt Zam försöker sjöjungfrun bli en människa och likt Zam beskrivs det som en smärtsam process. Zam överkommer den initiala smärtan men trots det betonas att hans förmåga att gå korrekt inte kan förvärvas utan ständigt måste upprepas. Zams gångstil utgör ett emblemiskt exempel för hur självteknologier görs synliga i Wung-Sungs båda zombieromaner: viljan att uppnå ett mål (att bli en riktig pojke) ligger till grund för ett konsekvent arbete på och med sig själv i syfte att nå fram till den internt konstruerade bilden. För Zam fungerar gångstilens regelverk, vilket citeras ovan, som ett återkommande mantra han upprepar för sig själv i syfte att bibehålla kontrollen över sitt agerande.

Zams arbete på och med sig själv pekar i alla avseendet mot ett mänskligt normsystem och det betonas också i hur han inte betraktas som en "riktig" zombie. I sin familj blir han utstött, hånad för sitt sätt att vara på. Han kallas snobb på grund av att han inte vill äta kött (Wung-Sung, 2018, s. 24; 35) och nedsättande för balettdansör för sitt sätt att gå (s. 36). Även människor kritiserar honom för att inte uppträda som en traditionell zombie, inte minst klasskamraten Oscar som föraktfullt kallar Zam för en "cirka-zombie, en cirkus-zombie, en wannabe-zombie, en may-

be-zombie” (s. 16). Zam ses inte som en riktig zombie, vilket på sätt och vis motsvarar hans egen vilja att inte vara det, men samtidigt betonas hans oförmåga att helt accepteras inom ramen för ett mänskligt normsystem. Att så är fallet ges en indikation på redan i början av första romanen där Zam introduceras i en episod som utgår ifrån ett avsteg han gjort ifrån den väg han annars valt: han har bitit Oscar genom halsen. Det är en episod som uppmärksamhets förut i forskningssammanhang. För Hansen är den ett exempel på hur ett instinktivt begär efter kött tränger igenom Zams annars civiliserade uppträdande (s. 30–31). Schmidt menar att episoden gör Zam till ett negativt exempel eftersom han inte bara bitit klasskamraten utan också sparar en sena från halsen ”for at gumle lidt på den fra tid til anden som et stykke særligt velsmagende tyggegummi” (s. 44). Zams angrepp på Oscar motiveras dock av att Oscar antytt att Zam vill bita Sofie, den klasskamrat Zam är förälskad i och som förblir hans vän genom båda romanerna (Wung-Sung, 2018, s. 18). Ätandet är således en konsekvens snarare än en orsak (se Kostenniemi, 2022, s. 191–193). Likafullt är episoden viktig för att den synliggör Zams komplicerade relation till de normsystem som reglerar hans subjektbildning. Han *är* en zombie såtillvida att han är levande död men han *agerar inte* som en zombie; han försöker agera som en människa men *är* till syvende och sist inte en människa.

Trots att Zams sätt att agera distanserar honom från zombiehorden, bidrar hans självteknologier också till att alienera honom från mänskliga normer. Det sätt han agerar på – vare sig det gäller hans sätt att tala eller hans sätt att gå – görs synligt i negativ mening. Det sticker ut ifrån det förväntade varigenom han inte passerar som en människa utan tvärtom återkommande identifieras som zombie. När det gäller talet är Zams språk betydligt mer utvecklat än övriga zombiers, men det uppvisar problem på både syntaktisk och lexikal nivå. Liksom Zam vinnlägger sig om att gå korrekt är han också stolt över att hans språk är mer korrekt än andras: ”Det hedder at kunne *lide* noget – ikke *li’*. Og på samme måde hedder det jo et *æb-le*, ikke et *æb-el’*” (Wung-Sung, 2018, s. 27, kursivering i original). Oförmågan att skilja talspråk från skrift-

språk gör uttalet fyrkantigt. I andra sammanhang misslyckas Zam med att avkoda koder på lexikal nivå, som när några ungdomar ropar "[g]år det godt?!" och Zam uppfattar yttrandet som en konkret fråga och avger ett omfattande svar där han berättar att han blivit utkastad ur skolan och inte fått ett arbete han sökt. Det hela bemöts med skratt och ett konstaterande att "den zombie havde sgu humor" (s. 85–86). När Zam försöker muntra upp en dyster kioskägare som beklagar sig över samhällsutvecklingen, använder han sig av ett antal aforismer. Exempel som "Hvor der er liv, er der håb!" passerar i sammanhanget väl men episoden får ett dråpligt slut: "'Det er da godt, at vi blev født, før aborten den blev fri!' råber Zam. Den gamle mand går i stå med åben mund og det mest sørgmodige blik" (s. 67). Även om Zam här passerar som en människa i mannens ögon, utgör episoden ett av flera exempel där agerandet är påtagligt inkongruent vilket får en komisk effekt. Själva uttalandet är ett citat ur låten "Vi er dem" (text Kim Larsen och Erik Clausen), ett av spåren på gruppen Kim Larsen & Belamis debutalbum *Forklædt som voksen* (1986). Texten tematiserar rätten att vara annorlunda men samtidigt som den speglar Zams utanförskap står den i motsättning till Zams strävan efter att inte vara annorlunda. Den kluvenhet som präglar Zams tillvaro, där han utesluts ur båda normsystem (också ur det han önskar ingå i), förstärker hans utanförskap och isolering. Detta kontrasteras mot Zams ständiga längtan efter tillhörighet och samhörighet, men genom gestaltningen av Zams oförmåga att passa in kommunicerar båda romanerna specifikt med föreställningar om subjektivitet i samtiden.

Zam och identitet i samtiden

Båda Wung-Sungs romaner om Zam är publicerade under 2010-respektive 2020-talet. Det är en tidsperiod som emellanåt benämns senmodernitet, men det är inte enbart en beteckning med kronologisk innebörd. Filosofen Zygmunt Bauman har i flera sammanhang ägnat sig åt att definiera periodens egenart. Hans benämning

flytande modernitet (*liquid modernity*) har blivit en återkommande referenspunkt i forskningssammanhang inom olika discipliner. Flytande modernitet markerar ett avsteg ifrån en tidigare, tung modernitet vilket kommit att ersätta stabilitet med en form av rörelse, ett flux där såväl tid som rum präglas av upplösning och kontinuerlig förändring (Bauman, 2019). Det har stor betydelse för hur subjektbildning tar sig uttryck, bland annat genom att individuell frihet kommit att flytta fokus från makt- till självteknologier. I *Powers of Freedom. Reframing Political Thought* (1999) beskriver Nikolas Rose hur frihet internaliserats som ett ideal samtidigt som det driver och styr över individens arbete på sig själv som fungerar som en form av självreglering (Rose, 2010, s. 67–91; jmf Smith, 2014, s. 193). Individen blir i en sådan kontext, enligt Bauman, hänvisad till att själv maximera sina möjligheter i relation till de förutsättningar som finns (2019, s. 62) samtidigt som en oändlig lista av val reducerar individen till en konsument och subjektbildning till en form av "shopping" på alla nivåer (s. 74). Det gäller att identifiera, behärska och besvärja omständigheterna för att på olika sätt tillvara dem, en beskrivning som återfinns också hos socialpsykologen Shoshana Zuboff. Hon beskriver det som att alla omständigheter som omger oss människor "must be reviewed, renegotiated, and reconstructed on the terms that make sense to us" (2019, s. 36). Att konstruera sin identitet blir, enligt Bauman, en fråga om att välja och vraka: "Having the ability, one is free to make and unmake identities at will. Or so it seems" (Bauman, 2019, s. 83). Identitet blir något instabilt, ett varande som ständigt omförhandlas och omskapas i en process där maktteknologier verkar genom frihet och individens autonomi blir delvis skenbar. Detta reproduceras, men problematiseras också i det sätt varpå Wung-Sungs romaner gestaltar Zams subjektbildning.

Både Bauman och Zuboff betonar omförhandling och förvandling, något som medför en kontinuerlig framåtrörelse. Trots att Bishop beskriver förmågan att minnas sitt liv som människa som något utmärkande för den nya zombien (2017, s. 2), vilket framhäver vikten av det förflutna, saknar Zam den förmågan. Han minns ingenting av sitt tidigare liv och därigenom finns

förutsättningar för att gestalta honom som den flytande modernitetens ultimata subjekt, ett blankt papper. Men i stället för att rikta sin blick framåt väljer Zam att göra tvärtom. I stället för att minnas försöker han konstruera minnen och därigenom skapa den historia som han förlorat. Han fantiserar regelbundet om vad han och hans familj varit förut och de roller han ger sig själv är allt ifrån pianist (Wung-Sung, 2018, s. 32) till publikvärd på en biograf (s. 54). Fadern tros ha varit affärsman (s. 33–34) och modern flygvärdinna (s. 34). Sofie uppmanar Zam att inte tänka så mycket på det förflutna utan på framtiden "[m]en det tør han ikke" (Wung-Sung, 2021, s. 13). Strävan efter att rekonstruera det förflutna blir en självteknologisk hämsko eftersom hans referensram för sitt agerande bygger på det som varit och inte det som är eller kan bli.

Trots Zams rädsla för att se framåt finns det ögonblick då han agerar på sådant sätt att hans subjektbildning efterliknar den anpassningsförmåga och flexibilitet som utmärker samtidens flytande modernitet. Efter att zombierna internerats i fånglägret rymmer Zam genom ett hål i stängslet. Han flyr över ett fält men blir stående och betraktar stjärnhimlen. Han känner sig som den stjärna som är längst bort från andra stjärnor på himlen vilket får honom att fråga sig: "Hvem er du, Zam?" (Wung-Sung, 2018, s. 144). Det är signifikant att han här ställer sig frågan vem han är, inte vem han varit och episoden är också en vändpunkt i det sätt varpå Zams subjektbildning utvecklas. Omställningen är ett exempel på vad sociologen Anthony Giddens benämner som ödesdigra ögonblick, tillfällen när individen behöver ompröva "routinised habits of relevant kinds, even sometimes those most closely integrated with self-identity" (2012, s. 131). De vanor Zam i allt högre grad nu kastar överbord är hans tendens att rikta fokus mot det förflutna, vilket markeras genom ett avståndstagande från det förflutna med riktning mot framtiden. Men om Zam här genomgår ett sådant ödesdigert ögonblick, saknar han även fortsättningsvis förmågan att ompröva sina omständigheter. Det synliggörs inte minst i hur han både före och efter flykten från lägret idealiserar sociala sammanhang som framstår som problematiska.

Längtan efter samhörighet gestaltas på olika sätt, dels genom platser, dels genom de sammanhang Zam önskar vara del av. En plats Zam ofta besöker är stadens varuhus: "I centret er alle mennesker så besatte af at købe, at de går lige forbi ham. [...] Lyset er også underligt i centret, så alle kommer til at se blege og trætte ud ligesom Zam" (Wung-Sung, 2018, s. 70).² Tillvaron i köpcentret framstår som en kritisk analogi mellan subjektbildning och den "shopping" som Bauman och Zuboff beskriver, men det enda Zam uppnår är en delad ensamhet. Den sociala isolering han själv upplever delas här med människorna och i stället för att han framstår som människa, zombifieras människorna. Varuhuset skapar en skenbar gemenskap, ett sorts sammanhang som uppmuntrar "action, not *inter-action*" (Bauman, 2019, s. 97). Det är en form av "cloakroom communities", sammanhang som skapar känslan av en delad tillvaro vilken dock är skenbar och övergående – människor kommer samman, men är inte tillsammans (Bauman, 2019, s. 199–201; Bauman, 2003, s. 71–72). Varuhuset ger inte Zam någon känsla av samhörighet utan fungerar närmast som limbo, en plats belägen vid sidan om samhället där isoleringen snarast förstärks.

Viljan att vara en del av det mänskliga samhället hängs ofta upp på familjen som institution. Zam önskar vara del av en familj och även om hans sökande pekar framåt är det sätt varpå han föreställer sig idealfamiljen bakåtblickande. Han fantiserar ofta ihop en idé om hur familjen ser ut, baserad på föreställningar han inhämtat från olika håll och liksom Zam konstrueras i motsättning till zombienormen gestaltas hans drömfamilj som zombiefamiljens absoluta negation. Idealiseringen slår emellertid över i något artificiellt och Schmidt menar att bilden av den mänskliga idealfamiljen blir "udlagt så overdrevet småborgerligt og retlinet, fx i billedet af børn med snorlige, hvide tænder, at der heller ikke

2 Valet av köpcentrum är ingen slump. Dels är det en intertextuell blinkning till George A. Romeros zombiefilm *Dawn of the Dead* (1978) som utspelas i ett köpcenter. Romeros film är den andra i en trilogi och utöver att Romero ofta framförs som den traditionella zombiens fader, brukar just *Dawn of the Dead* lyftas fram som ett exempel på en allt annat än subtil konsumtionskritik. För en diskussion om detta, se Dendle, 2001, s. 42–44; Loudermilk, 2003, 83–108.

er meget sympati at hente her” (2016, s. 46). Ett exempel på detta är när Zam fantiserar om hur fadern i den påhittade familjen kommer hem efter arbetet:

”Har du haft en god dag på arbejde, skat?” spørger den ene figur. [...]

”Jo tak, skat,” svarer den højeste af figurerne. ”En rigtig fin salgsdag, skat!” [...]

”Dejligt at høre, skat!” svarer konen. ”Skal jeg lave dig en frisk gin og tonic, skat?”

”Man skulle tro, du var tankelæser, skat?!” svarer manden.

”Det er lige, hvad jeg trænger til, skat!” (Wung-Sung, 2018, s. 43)

Dialogen är krampaktig och bilden gräll vilket gör att Zams föreställningar slår över i det parodiska. Inte heller andra familjekonstellationer beskrivs som lyckosamma, exempelvis gällande Sofie som är Zams allierade men dotter till den politiker som aktivt arbetar för zombiernas utrotning (Wung-Sung 2018, s. 22). Bestående sociala strukturer står i motsättning till den flytande modernitetens krav på föränderlighet, något som uppmärksammats av bland andra Ulrich Beck och Elisabeth Beck-Gernsheim (2002). De beskriver familjen som en zombiekategori, en konstruktion som existerar som en kvarvarande idé men som förlorat sin tidigare betydelse – en levande död struktur (s. 203–205). Bilden förstärks i Wung-Sungs romaner där familjen framstår som allt annat än plats för samhörighet – som ett groteskt sammanhang eller som en parodi på motsatsen.

Bauman (2019) betonar betydelsen av individuell frihet i den flytande moderniteten, men det är ett tveeggat svärd där individen å ena sidan har ökade möjligheter men också upplever en ökad otrygghet. Fernando Gabriel Pagnoni Berns och kolleger tar fasta på detta, i artikeln ”Zombies Want Serious Commitment”, där de argumenterar för att det tillstånd av blivande som präglar tonårstidens utvecklingsfas imiterar den flytande modernitetens kännetecken (2017, s. 156). Samtidigt finns en melankoli över

hur föreställningar om det evigt bestående förefaller omöjligt i ett tillstånd av flytande modernitet, i synnerhet kärlek: "Eternal love cannot exist within a scenario of liquid modernity, but some durability is saved at the end" (s. 166). Slutsatsen är delvis relevant också i relation till romanerna om Zam, som på många sätt sörjer förlusten av det bestående men på andra sätt utmärks Wung-Sungs texter av motsatsen. Det är när han kastar av sig oket av det förflutna och bestående som han också börjar rikta blicken framåt. Han ger tillfälligt upp tanken att bli en helt vanlig riktig pojke, och del av det mänskliga samhället, vilket delvis sammanfaller med att övriga zombier utrotas och Zams zombiefamilj likvideras (Wung-Sung 2018, s. 146–147). Det får Zam att hålla ett griftetal över sin zombiefamilj där han dödförklarar den och det han föreställer sig att de tidigare varit (s. 160–161) och därigenom också överger tanken på den idealiserade familjen. Efter det flyr han och Oscar, med hjälp av Sofie, och Zam ser med tillförsikt på framtiden. Han konstaterar i slutet av första boken att "[f]or første gang i sit ikke-liv føler han sig ikke helt forkert" (s. 170). Slutet har emancipatoriska undertoner och det är signifikant att frigörelsen består i att Zam kastar av sig sina tidigare sociala band. Varken familjen eller det mänskliga samhället framstår längre som eftersträvansvärda sammanhang att ingå i och längtan efter att bli en riktig pojke får stå tillbaka för Zams acceptans av sitt "ikke-liv".

Tabula rasa?

Trots att Zams subjektbildning tar en vändning i första romanen och utmynnar i att han omskapar sig själv genom att ta avstånd ifrån sina tidigare mål och individuella handlingar, är uppföljaren *Zam bider igen* mer tvetydig. Zams och Oscars tillvaro på flykt är prekär och de svälter på grund av att de inte vågar gå iland för att hitta någon form av föda (Wung-Sung, 2021, s. 9). Förtrycket av zombierna har tilltagit och de som undkommit utrotningen i lägret jagas nu och likvideras under våldsamma former (s. 22–23) eller hamnar i fångstgropar där de spetsas på pålar (s. 61). Glim-

tar av det som varit så betydelsefullt för Zam förut återkommer, såsom när han fantiserar om att arbeta som tandläkare och ser framför sig en situation där hans assistent imponerat förkunnar att Zams händer *"rører ved tænderne, som en pianists fingre rører ved et klaver"* (s. 21, kursivering i original). Klichéerna från förut återkommer, men de ekar nu tomma och fantasibilderna står i bjärt kontrast mot den bistra verkligheten; Zam konstaterar bittert för sig själv, efter att ha bevittnat hur *"Blå himmel"* dräper en zombie med motorsåg: *"Hvad nytter det også at have nul huller, hvis man har nul hoved?"* (s. 23, kursivering i original).

Trots tillvarons hopplöshet kvarstår längtan efter samhörighet, men den tar motsatt riktning jämför med innan. I stället för att söka sig till mänskliga sammanhang börjar Zam nu idealisera samhörighet med andra zombier. Tidigt konstaterar han att det *"er mærkeligt, at der kan være noget rart og beroligende ved lyden af en zombies slæbende skridt"* (Wung-Sung, 2021, s. 18, kursivering i original). Vid horisonten hägrar en fristad som Zam läser om där zombierna kan leva ifred (s. 16, 19), men för att ytterligare betona samhörighetens bristande betydelse får Zam senare veta att den fristaden bara är en massgrav där alla zombier vräks ner efter att ha oskadliggjorts av *"Blå himmel"* (s. 93).

När Zam i första romanen söker sig till varuhuset är det för att göra sig själv osynlig varigenom sammanhanget gör att han delar utrymme med andra men snarare förstärker sin isolering. Det blir ett sammanhang som likt *"cloakroom communities"* upprätthåller ensamheten (Bauman, 2019, s. 201). I *Zam bider igen* söker sig Zam och Oscar till andra sammanhang, men även om det är platser där de samverkar med andra är inkluderingen aldrig på deras egna villkor. De blir upplockade av en kringresande cirkus och Oscar anställs som clown och Zam som en sorts allt-i-allo (Wung-Sung, 2021, s. 82). När Oscar uppträder i manegen börjar han jaga en råtta som springer fram och tillbaka vilket får cirkuspubliken att vrida sig av skratt (s. 100–101). Episoden bildar en pendang till den förutnämnda, pejorativa skildringen av zombierna i lägret som följer en råtta utanför stängslet och agerar i linje med den traditionella, hordzombien.

Sedan Zam och Oscar lämnat cirkusen hamnar de av misstag mitt i en inspelning av en talangjakt för TV (Wung-Sung 2021, s. 154). Zam blir av misstag förväxlad med en annan deltagare (en människa) och blir ombedd att framföra en sång, vilket han också gör (s. 160; 164–165). Det är i anslutning till detta, sedan han framfört sången och ska recenserars av en jury, som Zam håller sitt tal där han förkunnar att zombier drömmer och att han själv drömmer om att bli en riktig pojke (s. 166). Drömmen om att vara en människa återkommer, men den framstår som en kvarvarande rest av en tillvaro både han och Oscar annars lämnat bakom sig och såväl cirkusen som talangjakten ger hans agerande en artificiell framtoning. Zam misstas för en människa och själva sammanhanget, en talangjakt för TV, lägger ytterligare ett lager av persona på honom. Den delaktighet han för en stund känner, bygger på att han fortsatt förställer sig på samma sätt som han gjort när han ansträngt sig för att gå som en riktig pojke och tala som en riktig pojke. Dessutom utmynnars episoden i att han, sedan han erkänt sig vara en zombie, närapå blir tagen av organisationen "Blå himmel" men lyckas undkomma (s. 166–169).

Såväl *Zam* som *Zam bider igen* gestaltar protagonistens subjektbildning som en svårbemästrad process där Zams oförmåga att navigera bland sina omständigheter ligger honom till last. På det sättet gestaltar han den flytande modernitetens inverkan på individen men föreställningar både omfamnas, reproduceras och kritiseras. Bauman och Zuboff ställer sig båda kritiska till den typen av identitetskonstruktion som samtidigt ger upphov till. Liknande tongångar finns hos Pagnoni Berns och kolleger som menar att narrativ om den nya zombien problematiserar barns och ungas identitetsskapande i samtiden. Även Ashley Szanter och Jessica K. Richards är inne på liknande bana och de ser i den nya zombien en kritik och ett ifrågasättande av föreställningar om identitet under 2000-talet. En nedmontering av identitet som något förment stabilt möjliggör frihet för individen, en frihet att skapa sig själv samtidigt som processen riskerar att slå över i ett sorts vakuum:

Identity used to come with commitment and expectation, but as Wesley Morris recently pointed out in his article "The Year We Obsessed Over Identity", while we have collectively celebrated the "smashing of binaries", we also question who we are, as the assumptions accompanying specific gender, racial, and social behaviors become fuzzy and more malleable – an unprecedented freedom. However, the obliteration of these institutions also leaves Millennials with fewer ways to organize and develop identity. The shift in these cultural boundaries leaves Millennials without the ability to take on concrete roles, resulting in a craving to experience a fully fleshed out character. (Szanter & Richards, 2017, s. 106).

Friheten från normer möjliggör den identitets-shopping som såväl Bauman som Zuboff beskriver, men det skapar också en längtan efter en holistiskt färdig identitet. Pagnoni Berns och kolleger ser melankoli som en potentiell sidoeffekt av den flytande modernitetens kontinuerliga föränderlighet och menar att "the zombies are embodiments of this melancholic state" (2017, s. 165–166). Szanter och Richards menar att belastningen av frihetens krav synliggörs genom att zombien bildar en form av "Really, Really Bad Tabula Rasa" (2017, s. 106). Beskrivningen är delvis applicerbar också på hur Zams subjektbildning gestaltas, men samtidigt är det när Zam underkastar sig den flytande modernitetens logik som han kliver ur sin destruktiva subjektposition. Det märks inte minst i romanens slut där Zam biter en annan människa, trots att hans skuld känslor för Oscars tillvaro som zombie fått honom att lova att aldrig bita någon igen "[l]ige meget hvad der sker. Om det så betyder, at han selv dør. Dør-dør" (Wung-Sung, 2021, s. 42–43). Han håller också länge sitt löfte och biter inte ens ledaren för "Blå himmel" när han har chansen (s. 167–168). Men, som titeln på andra romanen antyder, så biter han trots allt en annan människa: Sofie.

Episoden när Zam biter Sofie sker i slutet av romanen och det är hon själv som ber honom göra det. Hon ser det som en akt "af kærlighed" (s. 171) och kapitlet, det näst sista, avslutas med rader-

na: "Så bider han det bedste menneske, han nogensinde har mødt" (s. 172). Därigenom avslutas de båda romanerna på ett likartat sätt som de började, med att Zam biter en annan människa och genom detta gör ett avsteg ifrån sin strävan efter att inte vara en zombie. I det avslutande kapitlet, som utspelas en tid efter, skildras Zams tillvaro där han gömmer sig tillsammans med Oscar och Sofie i ett förfallet sommarhus långt från andra människor och zombier: "Her er fred og ro, og Zam føler sig til stede på en særlig måde" (s. 173). Tillvaron består i att lära upp Sofie som nu blivit zombie; hon gör framsteg med sitt tal och har lärt sig skriva sitt namn i sanden, med z i stället för s (s. 174). Zam känner det som att "han hører til i denne verden" (s. 175) men känslan är på en gång "behagelig og ubehagelig" (s. 174). Zam, Oscar och Sofie omskapas bokstavligen, de förkroppsligar alla ett sorts tabula rasa vid sidan om normer och skapar ett sammanhang där de varken helt och hållet svarar mot mänsklighetens normer eller mot zombienormen.

Avslutning

I romanerna om Zam låter Jesper Wung-Sung den traditionella zombien (om än i något utvecklad form), framför allt gestaltad i Zams familj, möta den nya zombien som intar protagonistrollen. Romanerna använder sig av groteska inslag och intertextuella referenser och iscensätter ungdomsromanens återkommande subjektstematik genom individens förhandling med omgivande strukturer och sociala konstruktioner. Det är Zams svårbemästrade subjektbildning som står i centrum och den består länge av en förhandling med två olika normsystem som i slutändan båda kastas över ända. Romanerna exemplifierar narrativ om den nya zombien med dess fokus på identitetsfrågor relaterade till samtiden, men det är ingen enhetlig bild som framträder. Visserligen gestaltas Zams utveckling som en extrem, närmast överdriven bild av den flytande modernitetens subjektbildning där alla normer i slutändan förefaller avkastade och de nya som skapas utgår från individen själv. Zam, liksom Oscar och Sofie, nollställs

som individer i och med sitt zombieblivande och den process som Zam genomgått, där han i hög grad skapat sig själv, överförs sedan till Oscar och Sofie där Zam intar ett sorts mentorskap. Det som gestaltas är en självteknologisk emancipation, till stor del bortanför maktteknologiska strukturer. Men, som betonas i slutkapitlet i *Zam bider igen*, så är det en utsatt position som är på en gång behaglig och obehaglig. Det är också i den tvetydigheten som Wung-Sungs båda romaner landar och därigenom synliggörs också den ambivalens som det är att vara ett subjekt i den flytande moderniteten.

REFERENSER

- Andersen, H.C. (1972). *Den lille havfrue*. I *Samlede Eventyr og Historier. Bind 1* (s. 71–92). Gyldendal. (Ursprungligen publicerat 1837).
- Bauman, Z. (2003). *Community: Seeking safety in an insecure world*. Polity Press. (Ursprungligen publicerat 2001).
- Bauman, Z. (2019). *Liquid modernity*. Polity Press. (Ursprungligen publicerat 2000).
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. SAGE Publications.
- Bishop, K.W. (2017). Foreword. I A. Szanter & J. K. Richards (red.), *Romancing the zombie: Essays on the undead as significant other* (s. 1–4). McFarland & Company.
- Botting, F. (2016). Zombies. I W. Hughes, D. Punter & A. Smith (red.), *The encyclopedia of the Gothic* (s. 751–757). Wiley Blackwell. (Ursprungligen publicerat 2013).
- Daniel, C. (2006). *Voracious children: Who eats whom in children's literature*. Routledge.
- Dendle, P. (2001). *The Zombie Movie Encyclopedia*. McFarland & Company.
- Derksen, C., & Hudson Hick, D. (2011). Your zombie and you: Identity, emotion, and the undead. I C.M. Moreman & C. Rush-

- ton (red.), *Zombies are us: Essays on the humanity of the walking dead* (s. 11–23). McFarland & Company.
- Foucault, M. (1997). The ethics of the concern of the self as a practice of freedom (P. Aranov och D. McGrawth, övers.). I P. Rabinow (red.), *Essential works of Foucault 1954–1984: Ethics: Subjectivity and Truth* (281–301). Penguin Books. (Ursprungligen publicerat 1984).
- Foucault, M. (2008). Självteknologier [Les techniques du soi] (T. Andersson, övers.). I T. Götselius & U. Olsson (red.), *Diskursernas kamp* (s. 261–292). Symposium. (Ursprungligen publicerat 1982).
- Giddens, A. (2012). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press. (Ursprungligen publicerat 1991).
- Götselius, T. (2010). *Själens medium. Skrift och subjekt i Nordeuropa omkring 1500*. Glänta Produktion.
- Hansen, S.R. (2016). Indlevelse og refleksion. En undersøgelsesorienteret tilgang til litteraturundervisning, *Viden om Literacy*, 20, s. 28–34.
- Hook, D. (2007). *Foucault, psychology and the analytics of power*. Palgrave Macmillan.
- Kostenniemi, P. (2022). *Hemsökt barndom. Bilder av barnet i gotisk barnlitteratur* [Avhandling, Stockholms universitet]. Makadam.
- Loudermilk, A (2003). Eating "Dawn" in the dark: Zombie desire and commodified identity in George A. Romero's *Dawn of the Dead*, *Journal of Consumer Culture*, 3(1), s. 83–108.
- McCallum, R. (1999). *Ideologies of identity in adolescent fiction*. Garland Publication.
- mit CFU (2015). *Pædagogisk vejledning: Zam*. Centre for undervisningsmidler Danmark. <https://mitcfu.dk/pv/51904397.pdf>
- Nodelman, P. (2008). *The hidden adult: Defining children's literature*. The Johns Hopkins University Press.
- Pagnoni Berns, F.G., Rodriguez Fontao, C.A., & Vazquez, P. (2017). Zombies want serious commitment: The dread of liquid modernity in *Life After Beth*, *Burying the Ex* and *Nina Forever*. I A. Szanter & J.K. Richards (red.), *Romancing the zombie: Essays on*

- the undead as significant other* (s. 153–167). McFarland & Company.
- Parrino, M. (2016). The grotesque. I W. Hughes, D. Punter & A. Smith (red.), *The encyclopedia of the Gothic* (s. 306–310). Wiley Blackwell. (Ursprungligen publicerat 2013).
- Rose, N. (2010). *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge University Press. (Ursprungligen publicerat 1999).
- Schmidt, J.G. (2016). Wung-Sungs falske zombie-sympati. En læsning af Jesper Wung-Sungs seneste roman ZAM. *BUM*, 29(11), s. 43–46.
- Smith, K.M. (2014). *The government of childhood: Discourse, power and subjectivity*. Palgrave Macmillan.
- Szanter, A., & Richards, J.K. (2017). The sexy millennial reinvention of the undead in *Warm Bodies* and *iZombie*. I A. Szanter & J.K. Richards (red.), *Romancing the zombie: Essays on the undead as significant other* (s. 100–117). McFarland & Company.
- Trites, R.S. (2000). *Disturbing the universe: Power and repression in adolescent literature*. University of Iowa Press
- Wung-Sung, J. (2018). *Zam*. Høst & Søn. (Ursprungligen publicerat 2015).
- Wung-Sung, J. (2021). *Zam bider igen*. Høst & Søn.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Profile Books.